

Niko Grafenauer
Ljubljana

KAKO SO NASTALE KRALJICE MAČKE

Tematsko in motivno ozadje knjige

Zamisel, da bi pesniško prikazal mačke v slikaniški upodobitvi, se mi je premetavala v glavi dolgo vrsto let in šele pred dvema letoma je dokončno toliko dozorela, da sem jo spravil na papir. Nastalo je več verzij, zadnjo je s 40 barvnimi ilustracijami – ki pa po likovni artikulaciji zagotovo presegajo ta žanr, saj so takorekoč samostojna slikarska konotacija motivov, ki nastopajo v delu – mojstrsko dorekel Jože Ciuha.

Knjiga, ki s predgovorom in opombami obsega 70 tipkanih strani, ima naslov *Kraljice mačke*. Čeprav se tako kot *Stara Ljubljana* oslanja na zgodovinsko izročilo, mu je v zasnovi dosti bolj zvesta, zato v njej ni zaslediti prevelikih domišljjskih paradoksov in preobratov, ki so značilni za fantastiko, pač pa skuša fantazijsko poudariti in predstavno čimbolj plastično izrisati podobe (mačjih) kraljic, ne da bi jih pri tem iztrgal iz izvirnega zgodovinskega konteksta. Pesniški ludizem in z njim povezana iluzijska presežnost v sami pesniški dikciji je zato prikrajšana, ali, če hočete, dosti bolj benigna, kot bi bila, če se ne bi oziral na izročilo, zaradi katerega sem se sploh lotil pisanja tega dela. To pa pomeni, da sem se preveliki pesniški samovolji in skušnjavi odrekel na izhodišču, ki je zame že samo po sebi tisti formativ knjige, ki ga še najbolje označuje pojem *illudo*, se pravi igra predstav, ki jih ponuja moj kulturni in zgodovinski spomin.

To je knjiga o nesmrtnih mačkah. Poznamo jih iz mitov in zgodovine, v katerih ima vsaka od njih posebno mesto in veljavo. Na prizorišču v knjigi nastopa pet mačk, ki so se po imenitnosti najbolj zarezale vame in v moj spomin, čeprav bi jih bilo mogoče v knjigo zajeti še dosti večje število, saj se po svojem pomenu prav lahko kosajo z njimi.

Ta bitja ne spadajo v svet živali, ampak v domišljjske predstave, kakršne so vstale pred mojimi očmi na podlagi izročila, pa tudi tistega čutno nazornega odziva na vpadljive ženske, ki ga tudi dandanes pogosto srečamo v vzklikih: »Glej, kakšna mačka! Ne, tigrica! Kaj to, prava levinja!«

Vse te značilnosti zaznamujejo tudi izgled, odlike in značaj v tej knjigi upodobljenih mačk. To so: trojanska mačka Helena, egiptovska mačka Kleopatra, angleška ladijska mačka Elizabeta I., ruska mačka Katarina Velika in avstroogrska mačka Marija Terezija.

Vsaka po svoje so se proslavile s svojo izjemnostjo. To dokazujejo številne biografske in zgodovinske knjige, nič manj pa tudi pomembna umetniška dela od Homerjeve *Iliade* do danes.

Če ne bi bilo smrti, bi jo morali iznajti, da bi se lahko veselili življenja, je izrek francoskega pesnika Jeana Richepina. Tako se v zasmrtju, če si ga lahko predstavljamo, vsakdo brez olepševanja ozira čez ramo na življenje, ki ga je zapustil. Kakršno je bilo, je bilo ukrojeno po njegovi meri.

In če k temu spoznanju dodam še to, da živ človek nikoli ne more *občutiti*, da je bil kdaj čas, ko ni obstajal, sem pravzaprav najbolje označil tudi virtualni pomen v knjigi prikazanega shoda pri Behemotu. V zasmrtju mačke nastopajo, kot da so žive, vendar z vso svojo usodo za sabo.

Usoda je skrivnostna in nepredvidljiva, vse dokler se ne dopolni z iztekom našega časa. Je neke vrste šarada, to je uganka in igra, ki se dogaja z nami in v nas, dokler živimo. Ali kot pravi Schopenhauer: »Usoda meša karte, mi pa jih igramo.«

Kdo pa je skrivnostni Behemot?

Behemot je mitološka žival, ki izhaja iz hebrejskega izročila in predstavlja nasprotje drugi, veliko bolj razglašeni biblijski prikazni Leviatanu, ki velja za morsko pošast in vladarja vseh morskih bitij. Kot utelešenje pogubnih sil, ki pripadajo kaosu in so usodne za živa bitja, pa ga v izročilu upodabljajo na zelo raznorodne načine: kot zmaja, orjaškega ptiča, kita ali krokodila. V njem so po različnih razlagah, ki jih najdemo v mitoloških virih, zbrane sile zla in zlobne usode. V dobi Mesije naj bi se po eni od različic biblične napovedi Leviatan bojeval z orjaškim Behemotom, vse dokler se ne pobijeta med sabo. Ni brez pomena, da sta po nekaterih apokrifnih virih prvi ženskega, drugi pa moškega spola.

Ne gre spregledati, da ena in druga prikazen predstavljata dva med sabo tesno povezana, a nasprotujoča si pola stvarstva. Behemot zastopa trdno zemljo, se pravi kopno, Leviatan pa vodo oziroma morje. Zato so njune upodobitve, kolikor se pojavljajo v umetniških delih na mitološke teme ali pa so v teh delih zgolj nakazane v svoji skrivnostni nedoumljivosti, zelo različne, vendar predstavno nadvse pomenljive za sporočilo v njih.

Vse te zelo skope oznake pa vendarle dajejo slutiti, da obe prikazni prihajata iz mezopotamskega ljudskega izročila, katerega sledovi so se odtisnili tudi v *Bibliji*. Značilno za oba stvora pa je, da s svojo skrivnostno simbolno pomenljivostjo, ki uhaja vsaki enosmiselni razlagi, predstavljata nekaj nedoumnega, neznanskega in božansko strašljivega, čemur človeška pamet ni kos.

V tej luči je Behemot mitska prikazen, ki je ni mogoče stlačiti v nobeno eno-umno razlago ali opis. Ostaja izkustveno nerazložljiva zver, ki prav zato spodbuja različne umetniške duhove, da jo vsak po svoje vzkličejo in upodobijo v svojih delih.

V mitološkem izročilu Behemot nastopa v različnih upodobitvah, ki pa se v svojih potezah nikoli docela ne pokrivajo z modelom iz narave, na katerega spominja njegova orjaška prikazen. Najpogosteje ga srečujemo v podobi povodnega ali nilskega konja, pa tudi slona, povodnega bivola ali koze.

Meni pa se je Behemot zataknil v zavesti kot usodovec v romanu Mihaila Bulgakova (1891–1940) *Mojster in Margareta*, kjer nastopa v satanski podobi skrivnostnega mačka, s katerim pisatelj predstavlja rusko tajno službo, ki s svojo demonično in usodno prisotnostjo med ljudmi vzbuja grozo in strah. Na ta način

tudi doseže ali jih primora, da mu vsi, ki jih dobi v kremplje, govorijo resnico ali pa vsaj to, kar hoče slišati od njih. Zato ni nič nenavadnega, da je delo prvič izšlo šele leta 1966/67 v časopisu *Moskva*, popolnejša izdaja pa v Frankfurtu 1969, se pravi skoraj trideset let po pisateljevi smrti.

Behemot je usodovec in razsodnik, ki pa je v *Kraljicah mačkah* dosti bolj prijazen in prizanesljiv od tistega v romanu, saj se mu mačke izpovedujejo same od sebe in pri njem iščejo zgolj uteho ali zaslombo za tisto, kar so počele v življenju. Počele pa so tudi hude in za vest obtežilne stvari. Nevidni, v večno temo pogreznjeni Behemot v zasmrtju pa jih izkuša in posluša, kot to usodovcu pristoji.

Pri tem mu je v pomoč komornik in strežnik Laci. Posnel sem ga po liku, ki ga iz zgodovine poznamo kot znamenitega irskega grofa in generala Lacya na dvoru Marije Terezije. To vlogo sem mu namenil, ker je bil cesarici nadvse vdan dvorjan in vojskovodja. Kot tak pa tudi eden tistih, ki neposredno odločajo o meji med življenjem in smrtjo na bojišču. Z njim sem želel še podkrepiti zasmrtnost dogajanja in pomen Behemota v knjigi, ki je pravzaprav vesela spominska knjiga o življenju in usodi izjemnih mačjih kraljic, kot so se zapisale v moje predstave in v spomin, ki seveda ni nadarjen za stvarno posnemanje ljudi in dogodkov iz zgodovine, ampak jih slika po svoje.

To pa je včasih tudi vzrok, da za kakšnega pesnika ali pisatelja veliko ljudi reče, kako jim je žal, ker niso prebrali nobene njegove knjige. Vendar obenem najdejo tudi opravičilo, češ da niso napisane po resnici. To še prav posebej velja za takšne med njimi, v katerih je dogajanje postavljeno v čas in prostor po smrti, saj vsi vemo, da je tam vsega konec. Razen če se ne oglasi domišljija, ki nas edina lahko popelje na konec koncev, iz katerih je kot po vozlih spletena tudi moja pripoved o *Kraljicah mačkah*.

Vendar pa, kot že rečeno, zgolj pesniška imaginacija ni dovolj, saj gre za hologramsko upodobitev mačjih postav v knjigi, zato se pesniška pripoved ves čas opira tudi na leksikalne, mitološke, zgodovinske in biografske vire, v katerih sem našel empirično stvarino za njihovo upodobitev.

Da čimbolj razvidno prikažem to ambivalenco, ki jo je mogoče zaznati v njihovi literarni upodobitvi, in hkrati osvetlim pesniški postopek, ki me je vodil pri tem, sem si za pričujoči prikaz izbral zadnjo kraljico mačko v ciklusu, to je avstroogrsko cesarico Marijo Terezijo.

Gradivo za upodobitev njenega lika sem nabral iz različnih virov, najbolj pa sem se opiral na historiografsko delo *Habsburžani. Zgodovina evropske rodbine* (MK, 1994) in na knjigo Dorothy Gies Mcguigan *Habsburžani privatno*, CZ 1980. Vse skupaj sem sežal v zapis, ki mi je služil za snovno pozituro, na kateri je zasnovana njena podoba. Kasneje sem jo močno skrčeno vključil v opombo, ki dopolnjuje in v marsičem osvetljuje sporočilo, kakršno je navzoče v verzih, s katerimi je prikazana.

Marija Terezija je v njih premaknjena iz optike empiričnih zgodovinskih dejstev, postala je fikcija, v kateri se prepletajo izkustvene in domišljijske sestavine. Stopila je v prostor tiste kvazirealnosti, ki se izmika preverljivosti resnice *ad rem*, čeprav jo vseskozi evocira, saj se ji ne more in noče izogniti.

Pesnitev, v kateri nastopajo trije nosilci dogajanja, se začne z Lacijevimi stavki, ki se ozirajo nazaj, obenem pa že napovedujejo zadnjo gostjo na Behemotovem črnem mačjem dvoru.

Marija Terezija

Laci:

Zdaj pa je čas, moj Behemot,
da si privoščiš malo oddiha.
In dovoli mi, blagorodni gospod,
da odprem okna, saj je zrak od vseh mačjih vonjav
že zadušljiv in potreben prepiha.

Behemot:

Prav, prav.
Pa še nič nisem spal.
To me kljub večnemu spancu še najbolj tare.

Laci:

Nič ne bo s spanjem, Behemot,
že slišim nove mačje fanfare.

Behemot:

Odkod?

Laci:

Prihaja moja nekdanja gospodarica
Marija Terezija, avstrijska in ogrska mačja kraljica.

Marija Terezija:

Tako je, moj irski mačji grof Laci.
Naj vam povem, behemotske gospe in gospodje,
ta maček je nekoč spadal med moje najimenoitnejše vojskovodje.
Z mačkom Laudonom sta zmerom čepela in predla
ob moji levi in desni taci,
si vihala brke in belila glavo,
kako si med sabo porazdeliti vojaško slavo.
Zanjo sta kdaj pa kdaj tudi padla iz sedla.

Laci:

Ugovor, *ihre Hoheit!* Takšna kleveta me pa pogreje!
Da bi kdaj padel iz sedla? Kvečjemu s kakšne veje,
pa še tega ne vem ali pa ne povem.
Tem gnusnim lažem
se le kak sovražen mačji duh smeje.

Marija Terezija:

In kaj je moj Laci zdaj?
Zvest in lepo livriran Behemotov lakaj.
Prav zagotovo je vsakemu bistremu mačku v čast,
če ve, kdo ima nad njim tudi po smrti še moč in oblast.

Behemot:

Draga avstroogrška mačja vladarka in cesarica,
v svojem času si bila pa res špica.
Še pruski mačkon Friderik ti ni bil kos,
saj sta drug drugega ves čas črtila in vlekla za nos.
Ko si bila še čudežno lepa in mlada,
si v roke dobila mačje cesarstvo, ki mu ni bilo para.

Celo pruski poslanik je svojemu kralju priznal,
da ga ob tebi mrzel in vroč mački pot obliva,
ker da si »zelo mikavna in očarljiva«.
Le kdo med mački bi lastnemu kralju lagal?
Mačjega vojvodo Franca Štefana si imela rada
in se z njim omožila, kaj kmalu pa zvedela, da te vara
z mačjo princeso Viljemino.
Kljub temu si imela z njim šestnajst mačjih otrok
in si tako skotila mogočno cesarsko družino,
ki pa te je velikokrat spravljala v žalost in jok.

Laci:

Res je. Da tu ne gre za kakšno izmišljeno mačjo raco,
lahko potrdim s svojo taco.
Kmalu po rojstvu so kar štirikrat vrgli v smeti plenice,
v katere so mačje dojilje povijale zarod svoje kraljice.
V cvetu mladosti pa so še črne koze iznakazile ali pohabile
dvoje njenih mladic in tudi njeno lepoto zaznamovale.
Ko je Mariji Tereziji, naši odlični mački kraljici,
na vsem lepem poginil njen dragi soprog,
je *Katzenhoheit* planila v neutolažljiv jok.
Niso ga mogli utešiti ne sožalno mijavkanje ne tolažilni klici.
V črnino odeta
je preživela vsa svoja naslednja leta.

Marija Terezija:

Naj ti povem, moj Behemot, o sebi še drugo stran.
Kot mačja kraljica sem trdo garala vsak dan.
Rada sem imela dvorne mijavkarije s petjem in plesom,
vse pa nadzirala z budnim mačjim očesom.
Včasih sem tudi razdirala take šale,
da so vse moje dvorjanke z odprtimi gobčki vame zijale.
Bila sem res prvovrstna cesarska mačka,
ki se nobeden od princev in kraljev z njo ne igralka.
Takšna sem tudi zdaj. General Laci,
tako j k moji taci!

A naj ti, Behemot, tudi to razodenem,
da se za mano še zdaj
oprezno obračajo vsi, kamor grem.

Behemot:

Oprezno? Nisem opazil. Zakaj?
Saj je vsem mačkam že v rodu
takšen značaj.

Marija Terezija:

Ne, ne, ker se vsi mački bojijo,
da bom še tukaj po smrti ustanovila
mačjo pravstveno komisijo.
Ta je na moj ukaz z veliko vnemo lovila
po dunajskih ulicah in drugod
vseh vrst prešušne mačice in mačkone.
Tako je še mojemu Štefanu, kadar je skakal čez plot,

večkrat brez pojasnila prekrizala pot.
Drugače ne gre. Treba je spoštovati zakone.

Behemot:

Še dandanašnji pravniki v svetu trdijo,
da je ta zakonodaja rešila tvojo mačjo monarhijo.
Brez tebe in tvojega daru
bi šla po zlu.

Marija Terezija:

Ne bom se preveč na široko hvalila,
kaj vse sem za avstroogrsko mačje cesarstvo storila,
da bi ga pred sovražnimi mačjimi trumami ubranila.
Francoski, bavorski, pruski, turški in drugi mačkoni
so z vseh strani rinili vanj.
Zato sem svoj mačji tron utrjevala z zakoni,
ki so imeli vsak svojo dobro in slabo stran.
Najznamenitejši med njimi
je bil ta, ki je odredil mačji vojaški stan.
Vsi mladi mački so morali sedem let poleti in pozimi
za obrambo cesarstva nositi vojaško suknjo.
Številni od njih so se brž skrili v kakšno mačjo luknjo.
Včasih je dolgo trajalo, preden sem jih ven izbezala,
ampak mačja obramba je kljub temu trdno stala.
Mačkoni pa niso nehali bridko mijavkati in tožiti,
kako so morali svoje mačice same doma pustiti.

»Ne jokaj, ljubica,
ne bodi žalostna.
Čez dolgih sedem let
se bova vidla spet.«

Tako v mačji vojaški pesmici
dušo tolaži in duha krepi
njihova žalost in bridkost.
Mačji vojaški stan pa je obstal
trden kot kamenkost.
»Noben mačji vojščak ne bo jadikoval,«
se je takrat pridušal Laci
in pridno legel k moji taci.

Laci:

To pa že ne. *Ihre Katzenhoheit* spet zganja burke.
Pred tem sem v divji beg pognal še krvoločne Turke.

Behemot:

Bravo, moj Laci. To pa že ni bilo od muh.
Kako pa si ti, znana mačja razsvetljenka,
poskrbela, da ni uplahnil mačji domoljubni duh?
Se je v tvoj luknjast proračun nateklo dovolj cvenka?

Marija Terezija:

Storila sem, kar se je dalo.
In tega ni bilo prav malo.

Če grem po vrsti, naj povem le tole:
Po vsem cesarstvu sem zgradila ljudske šole,
kjer so se mačji mladiči učili pisati in brati.
Ko so to znali, se nekaterih sploh ni več dalo ugnati.
Postali so mačji pravniki, mačji duhovni in drugi veljaki,
nekateri med njimi pa celo učenjaki.

Odredila sem tudi splošno ljudsko štetje
vseh mačkov in mačk, ki so uživali moje cesarsko zavetje.
In da ne bi prišlo do mačje vstaje ali stavke,
sem po pameti razporedila mačje davke.
Uredila pa sem tudi mačje zemljiške knjige,
da v kali zatrem mejaške zdrahe in druge sosedske intrige.
A vse to ni še nič. Med mojimi mačjimi kmeti
se je med lakoto vzdignil zelo hud preplah in nemir,
zato sem izdala ukaz, da naj, če hočejo preživeti,
na njive čimprej posadijo Kolumbov krompir.

Ampak to ni šlo brez nezgod in težav,
saj noben maček do takrat
pri nas krompirja ni poznal.
Ustanovila sem cesarski urad,
ki se je samo s tem pečal.
Premnogi mački so na smrt zboleli,
ker so žrli cvetne plodove, ki jih ne bi smeli.
Ko pa so le začeli izkopavati gomolje,
so vse tegobe izginile in mački so postali boljše volje.
Iznašli so celo mačji rek za v okvir:
»Ti imaš pa res velik krompir!«

Behemot:
V Evropi si bila res prva marka
do zadnjega dne.
Še na smrtni postelji si se obnašala kot vladarka,
vse dokler te ni izdalo mačje srce.

Marija Terezija:
Takrat sem imela komaj triinšestdeset let.
Bog ve, zakaj sem že morala oditi na oni svet?
Bil je november in v Hofburgu je ta čas
zmerom obupen mraz.
Zato sem se v debelo haljo pokojnega moža zavila
in sinu Jožefu dajala zadnja mačja navodila,
da bi kot moj naslednik kraljeval,
tako kot mislim, da je prav.
Potem pa me je višja sila, ki je imela že dovolj tega,
kot bedno smet pospravila s sveta.

Behemot:
Ve se, da je ves mačji rod sklonjenih glav
za tabo žaloval.
Pogreb pa je bil ovenčan s takimi častmi,
ki jih le redka mačka doživi.

Marija Terezija:

To je že res.

A raje kot pogrebe imam ples.

Zdaj pa, moj Behemot, grem *in pace*,
v božji mir, da si pretegnem tace
in svojo dušo malo pomirim.
Lahko noč ti želim.

Behemot:

Kaj ti ne pade v glavo.

Saj vendar veš,

da bomo imeli nocoj še zabavo.

Kraljica mačka, nikamor ne greš.

V kakšen *in pace*?

V tej večni noči smo vsi le face,

ki jih v resnici več ni.

Ti si jaz, jaz sem ti.

Senca med sencami.

Zato naj gre k vragu tvoj božji mir.

Dovolj dolgo si doslej spala.

Postavi se že enkrat v špalir.

S plesom naj se konča tvoja zgodba.

Laci, poglej, kje vraga tiči mačja godba!

Laci:

Pravkar se je končala vaja.

Mačji kvintet že prihaja.

V njem ni nobenega fušarja ali nerode.

Kmalu ga boste slišali, kako ubrano poje in gode.

Behemot:

Lepo in prav. Zakaj pa kar stojimo?

Čas je že, da se zavrtimo.

Sence in okostnjaki iz mačjih kleti

in omar:

Napnite zaspane oči

in izberite svoj par!

Naj senca senco prime čez pas!

Ta mačji ples vidim le jaz.

Mačji ples

Bili smo nič in zdaj smo vse,

mi mačice in mački.

Vrtimo in vrtimo se

med črnimi oblački.

V tem plesu nam utripa

srce kot mačjim likom

iz filmskega stripa

z obveznim kratkim stikom.

Kako se temu izogniti?

Velja en sam ukrep.
Vsak maček zna loviti
sam sebe za svoj rep.

Kje bomo pa končali?
Vsak v svoji mačji hiši,
kjer smo nekoč vsi znali
loviti slepe miši.

Nikar se ne slepimo:
Življenje je mrtvaški ples,
ki v njem vsak dan lovimo
zvezdne utrinke iz nebes.

Zato v ta senčni mačji ples
vse žive mačke povabimo,
saj je življenje pravo in zares
le tam, kjer se ga veselimo.

To je mačja šarada,
ki jo naš Behemot z nami igra.
Neviden je, a nas z očmi prebada
od glave do peta.

Behemot:
V zasmrtju, kjer tolčem svojo črno tlako,
je bivanje za vse enako.
Od tam ni mogoče nikogar pregnati
ne z usmrtitvami, ne z mačjimi prevrati.
Edina možnost, ki jo vsi poznamo, pa je več kot slaba.
Ime ji je pozaba.

Pripis

Tega kazuističnega pisanja sem se lotil, ker me je k temu pripravila mag. Darja Lavrenčič - Vrabec, ko me je povabila k sodelovanju na simpoziju o pesništvu za otroke in mladino v Knjižnici Otona Župančiča MKL. Moj zapis ni ne teoretičen ne poetološki, pač pa izrazito avtopsičen, saj skuša na eni strani prikazati tematsko ozadje, na drugi pa modus operandi, na osnovi katerega je nastala povsem drugačna knjiga, kot sem jih naredil doslej.

Zdaj sem še sam začuden in malo tudi v dvomih, kaj se mi je izcimilo na papirju. Ko si po več letih ta umotvor ogledujem iz kritične distance, bi ga najraje obrnil na glavo. Ali z drugimi besedami povedano: v paradoks, v katerem pa bi se večidel izgubila tista njena vsebinska podstat, ki jo predstavlja izročilo.

Pri pisanju sem se ves čas srečeval s to dilemo in tehtal med tem, ali tematsko bolj slediti izročilu ali se raje prepustiti domišljjski igri, kl se seveda nikoli ne more podrediti vsebinsko zakoličeni intenciji sporočila. V tej preizkušnji sem sledil tisti naravnosti, ki je težila k pesniški implementaciji izročila. Nastal je svojevrsten hibrid, najbližja oznaka zanj je predmoderno pripovedno pesništvo, za katerega težko rečem, če lahko in kako lahko preživi v sodobnem času.

Vendar to spada v območje tistega ustvarjalnega tveganja in pustolovščine, ki se jima nikoli nisem izogibal ali odrekel. Kajti vsak avtor je tisti človek, za katerega velja ugotovitev, ki pravi, da je človek edina žival, ki jo lahko večkrat odereš. Pri pesnikih se to vselej dogaja za pisalno mizo, ko je človek sam s sabo.

Niko Grafenauer